

Hva er en god ordbok?

Det første svaret man kommer på, er at det som står i den, må være riktig, og det er selvfølgelig det viktigste kriteriet for om ordboka er god eller ikke. Men en god og gjennomarbeidet ordbok kan likevel fungere dårlig. Kvaliteten på ordboka er nemlig avhengig av brukeren og brukssituasjonen. Svaret på spørsmålet i overskriften kan derfor være:

En god ordbok er en ordbok der du finner det du leter etter, uten unødvendig store anstrengelser.

Straks melder spørsmålene seg: *Hvem er du? Hva leter du etter? Hva er anstrengende for deg?*

En profesjonell oversetter som sitter og oversetter en novelle om livet i en amerikansk undervannsbåt og lurer på hva ordet *head* betyr i den sammenhengen, kommer ingen vei med en liten lommeordbok, selv om lommeordboka er utmerket til sitt bruk. Oversetteren må gå til en virkelig stor engelsk-norsk ordbok der han etter å ha lest utallige betydninger av ordet *head*, får vite at *head* er et slangord for toalettet i en undervannsbåt.

Den store ordboka er til gjengjeld svært anstrengende å drasse med seg på en helgetur til London.

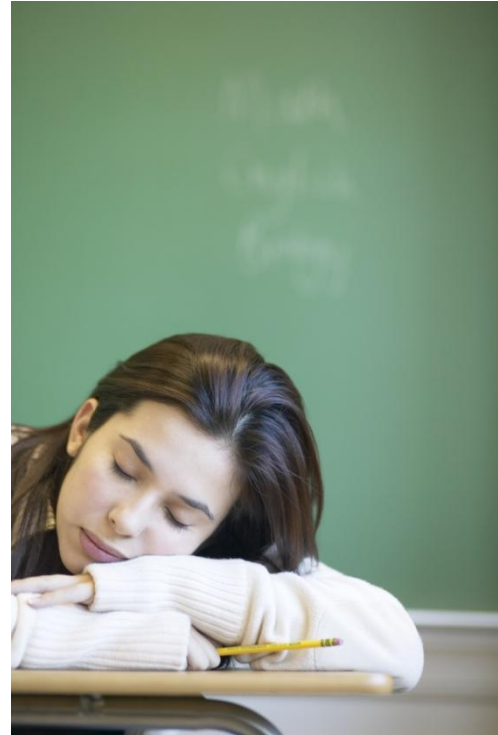
Hvem skal bruke ordboka, og til hva?

En forutsetning for å lage en god ordbok er altså at man vet mest mulig om de som skal bruke ordboka, og hva de skal bruke den til. Det får konsekvenser for hvor mange ord som skal være med, hvilke ord, hvor mye man tar med under hvert oppslagsord, hvordan man setter opp artiklene, hvor stor skrift man kan bruke, innbindingen og mye annet.

I vårt tilfelle vet vi hvem vi lager ordboken for – elever i ungdomsskolen og videregående skole.

Vi vet mye om dem:

- De bor over hele landet og er fortrolige med hele landets kultur.
- De har mange interesser.
- De driver med alle mulige typer sport.
- De følger med i den tekniske utviklingen.
- Noen er ikke helt stø i alfabetet.
- Noen finner ordet, men har problemer med å finne fram riktig betydning.
- De vil ikke bære tunge bøker.
- De vil at boka skal være billigst mulig, i den grad de kjøper den selv.
- De fleste synes det er kjedelig å slå opp i ordbøker.

De fire første punktene forteller oss at elevene har et stort ordforråd. Det vil si at vi bør ha med mange oppslagsord på et stort antall områder, noe som øker omfanget.

De to neste punktene tilsier at strukturen i ordboken må være oversiktlig – og det kan ofte bli plasskrevende.

Det neste punktet peker klart i motsatt retning – boka må være lettest mulig.

Vi får altså en avveining mellom ordtilfang, brukervennlighet og størrelsen på boka.

Valg av oppslagsord

Vi vet at elevene har et stort ordforråd, samtidig som de ikke vil bære på tunge bøker. Å få med de ordene elevene har bruk for, er utfordringen og det er ikke opplagt hvilke ord dette er. Elevene skal ikke behøve å bokstavelig talt slepe med seg en masse ord som de aldri kommer til å få bruk for. Til gjengjeld må de ikke oppleve for mange ganger at ordet de slår opp, ikke står der. Det er ingenting som er så demotiverende som å slå opp og ikke finne det man leter etter.

Det er derfor lurt å se igjennom ordboka før man kjøper den, og slå opp noen av de ordene som er kommet inn i språket de siste tjue årene. Hvis den inneholder ordet *bandasjistforretning*, og ikke *tekstmelding*, er det tegn på at den ikke er helt god for dagens skoleelever.

Poenget med å trekke fram dette med valg av ord er også å vise at det ikke er likegyldig hvor gammel ordboka som elevene bruker, er. Den ordboka som mor eller mormor brukte i sin gymnastid, er ganske enkelt ikke god nok i dag.

En annen konklusjon er at antall ord ikke nødvendigvis sier noe om kvaliteten. Det er ikke vanskelig å få et høyt antall oppslagsord, kunsten er å velge de ordene elevene kommer til å slå opp, og utelate de andre.

Strukturen i en ordbok

Jo mindre erfaring eleven har med å bruke ordbok, jo tydeligere må innholdet presenteres.

En ordbokforfatter kan velge å legge alle opplysningene om et ord i en og samme ordbokartikkel. Hvis vi tar ordet *rekke*, betyr det at både substantivet og verbet kommer i en sammenhengende tekst. Dette krever en del av eleven, som må lete seg igjennom artikkelen og jobbe med å skille ordklasser og betydninger fra hverandre. Fordelen er at man sparer plass.

I Cappelen Damms ordbøker har vi forsøkt å være tydeligere i inndelingen. Dette eksempelet er fra *Engelsk ordbok*:

rekke¹ *sb m* **1** (*rad*) row **2**

(*antall*) number **3**

(*sammenhørende rekke,*

serie) series **4** (*mat*)

progression **5** (*reling*) rail

aritmetisk rekke

arithmetical progression;

geometrisk rekke

geometrical progression; **i**

første rekke in the first row; (*først og fremst*) above all; first and foremost; first of all; (*blant de beste*) in the front rank; **på rekke og rad** lined up; one after the other.

rekke2 vb **1** (*levere*) hand, pass;

han rakte meg kniven he handed me the knife; *hun rakte meg saltet* she passed me the salt **2** (*nå*) reach; *jeg rekker ikke opp til den øverste hyllen* I cannot reach up to the top shelf **3** (*komme tidsnok til*) catch; *rakk de toget?* did they catch the train? **4** (*ha tid til*) find time to, have time to

rekke noen hånden offer someone one's hand; **rekke opp hånden** put up one's hand; raise one's hand; **rekke tunge til** stick out one's tongue to.

rekke3 vb

rekke opp (*strikketøy*) unravel.

Her kommer verb og substantiv for seg. I tillegg har betydningen å rekke opp et strikketøy - som ikke er innenfor samme betydningsområde - fått sin egen artikkel. Innenfor artikkelen er underbetydningene nummerert og skilt med veivisere som står i parentes før den engelske oversettelsen. Fordelen med denne måten å gjøre det på, er at eleven blir gjort tydeligere oppmerksom på at det er flere betydninger å velge mellom. Ulempen er at det tar mer plass.

Kvalitet på innholdet

Alle ordbøker må ha

- korrekte og presise definisjoner eller oversettelser
- informative opplysninger: fagkoder, veivisere, stilistisk nivå
- sentrale eksempler og uttrykk med gode oversettelser
- gode forklaringer

Men de faglige kravene er litt ulike etter som hvilken type ordbok det er snakk om, og igjen er det brukssituasjonen som avgjør.

Ettspråklig definisjonsordbok

En ettspråklig definisjonsordbok er en bok der du i tillegg til oppslagsordet med bøyning får en kort definisjon på betydningen eller betydningene til ordet, ev. et synonym og i de fleste tilfellene eksempler på bruk av ordene. *Bokmålsordboka* er et typisk eksempel. Her har vi et eksempel fra Cappelen Damms *Norsk ordbok*:

røyke¹ -a/-te -a/t, **røke** -te -t

suge inn tobakksrøyk; r-
sigaretter og sigarerer.

røyke² -a/-te -a/t, **røke** -et/-te -

et/-t påvirke med røyk; r- *fisk*
og kjøtt; r- *reven ut av hiet*.

Tospråklig ordbok

I en tospråklig ordbok er definisjonen og synonymet som oftest erstattet av det vi kaller ekvivalenter på det andre språket. Vi kaller det språket oppslagsordene står i for kildespråket og det oppslagsordene blir oversatt til, for målspråket. Prinsippet er at ekvivalentene på målspråket skal kunne defineres på samme måte som oppslagsordet.

røyke

1 (*om tobakk*) rauchen; *jeg*

har sluttet å ~ ich habe

aufgehört zu rauchen

2 (*om mat*) räuchern; ~

laks/skinke Lachs/Schinken

räuchern.

Her er et eksempel fra *Tysk skoleordbok*. Oppslagsordet *røyke* har samme definisjon som de tyske ekvivalentene *rauchen* og *räuchen*. Vi møter igjen de to betydningene av å røyke fra *Norsk ordbok* i betydningsinndelingen.

Dere ser at veiviserne i den norsk-tyske ordboken forutsetter at brukeren kan norsk og kjenner igjen de to betydningene av ordet røyke. Hvis vi ikke hadde hatt veiviserne her, ville en norsk elev lett kunne valgt feil betydning. Eleven går fra det kjente til det ukjente. De tyske ordene alene gir ikke noen hjelp. For en nordmann er en norsk-tysk ordbok det vi kaller en aktiv ordbok eller en produksjonsordbok – den brukes når vi aktivt skal produsere en tekst på fremmedspråket - enten skriftlig eller muntlig.

rauchen *verb*

1 ryke; dampe, ose

2 (*sigaretter*) røyke

rauchende Trümmer

rykende ruiner

Rauchen verboten!

røyking forbudt!

sich (D) das Rauchen

abgewöhnen venne seg av

med å røyke.

Hvis vi ser på oppslagsordet *rauchen* i den tysk-norske delen ser vi at også det ordet har to betydninger, nemlig *1 ryke, dampe, ose* eller *2 røyke*. Her er det ikke nødvendig med veivisere for en nordmann. Vi kan norsk, og hvilken betydning vi er ute etter. I dette tilfelle har vi en veiviser til betydning 2 som antyder at oppslagsordet bare kan brukes om det å røyke tobakk,

ikke mat. For en nordmann er en tysk-norsk ordbok en såkalt passiv ordbok eller resepsjonsordbok. Man slår opp for å kunne forstå et ord i en kontekst. Dette får konsekvenser for tilgangsstrukturen og også for ordforrådet. Det er grunnen til at en ordbok laget for norske brukere, ikke fungerer like godt for tyskere som lærer norsk.

Presisjon

Men uansett ordboktype må opplysningene være riktige. Skal vi få presise ekvivalenter på målspråket, må ordbokforfatteren kjenne nyansene på begge språkene.

Den presise ekvivalenten på fremmedspråket er den som samsvarer både når det gjelder betydning, aktualitet og stilistisk nivå. Man bør for eksempel ikke gi en amerikaner inntrykk av at et ord som *kanalje* som ifølge *Bokmålsordboka* betyr *skurk* eller *skøyer* er gangbart i moderne norsk.

arse [ɑ:s] *sb (vulg) ræv.*

Her blir det feil å oversette med *stump* og *bakende*!

Eksempler og uttrykk

Vi så nå på valg av riktige ekvivalenter. Eksempler og uttrykk skal velges ut etter de samme prinsippene og få en god oversettelse. Problemstillingen er den samme: Det skal være representativt, ikke for mye og ikke for lite og både eksempler og uttrykk skal ha presise oversettelser.

Hvilken ordbok skal man velge?

En rask repetisjon:

Skal man vurdere kvaliteten på en ordbok, må man undersøke fire ting:

- Ordutvalget må være tilpasset brukernes behov.
- Det må være enkelt å finne fram til riktig oppslagsord og betydning.
- Man må få et presist svar på det man spør om.
- Boka må ikke være større enn at den kan bæres fram og tilbake til skolen.

Tips:

Ta noen stikkprøver på forskjellige oppslagsord.

Sammenlign noen utvalgte ordbokartikler og se om det er lett å finne fram til riktig betydning og ordklasse.

Cappelen Damm lager ordbøker for skoleelever. Forfatterens og forlagets oppgave er å analysere deres behov og gi ordboka en form som tilfredsstillende både de kravene elevene stiller til omfang og brukervennlighet og kravene en leksikograf må stille til presisjon og systematikk.

Vi lever forskjellige liv i forskjellige omgivelser. Det som er sentrale ord for noen, er helt perifert for andre. For oss i ordbokredaksjonen er det derfor veldig verdifullt å få tilbakemelding fra lærere og elever om hva de synes, enten det er feil som må rettes, upresise oversettelser eller forslag til forbedringer.

